

ABDUQAYUM YO‘LDOSH NASRIDA PSIXOLOGIK TASVIR VOSITALARI

Rushana Zaripova

f.f.f.d. (PhD), Termiz davlat universiteti katta o‘qituvchisi

E-pochta: rushanazaripova73@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-8207-2819

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22243627>

Annotatsiya. Mazkur tezisda Abduqayum Yo‘ldosh nasrida inson ruhiyati va qahramon ichki dunyosini badiiy ifodalash usullari tadqiq etiladi. Yozuvchining “Alvido, go‘zallik...”, “Parim bo‘lsa”, “Vijdon”, “Loy odamlar qavmi”, “Puankare”, “Quduq”, “Tushov” hikoyalari hamda “Sunbulaning ilk shanbasi”, “Timsohning ko‘z yoshlari” qissalari misolida ichki monolog, dialog, psixologik detal, ruhiy portret, nutqiy xarakteristika, xotira va orzu tasvirlarining badiiy funksiyasi tahlil qilinadi. Ayniqsa, ichki monolog vositasida qahramonning yashirin kechinmalari, ichki ziddiyatlari, hayrat, iztirob, afsus, norozilik kabi ruhiy holatlarning ifodalanishiga e‘tibor qaratiladi. Yozuvchi psixologik tasvir orqali qahramon ruhiyatini ijtimoiy muhit, hayotiy tajriba va ichki konfliktlar bilan uzviy aloqada tasvirlashi ilmiy asoslanadi.

Kalit so‘zlar: *Abduqayum Yo‘ldosh, badiiy psixologizm, psixologik tasvir, ichki monolog, ruhiyat, ichki kechinma, psixologik detal, ruhiy portret, ichki konflikt, qahramon.*

Abstract. This thesis examines the techniques of artistic representation of the human psyche and the inner world of characters in the prose of Abduqayum Yo‘ldosh. Based on the writer’s short stories *Alvido, go‘zallik..., Parim bo‘lsa, Vijdon, Loy odamlar qavmi, Puankare, Quduq, and Tushov*, as well as the novellas *Sunbulaning ilk shanbasi* and *Timsohning ko‘z yoshlari*, the study analyzes the artistic functions of interior monologue, dialogue, psychological detail, psychological portrait, speech characterization, memory, and dream imagery. Particular attention is paid to the representation of the characters’ hidden emotions and inner conflicts, including feelings of astonishment, suffering, regret, and protest through interior monologue. The study demonstrates that the writer employs psychological representation to portray the characters’ inner states in close connection with their social environment, life experience, and internal conflicts.

Keywords: *Abduqayum Yo‘ldosh, literary psychologism, psychological representation, interior monologue, psyche, inner experience, psychological detail, psychological portrait, inner conflict, character.*

Kirish. Badiiy adabiyotning muhim vazifalaridan biri insonning tashqi olamga munosabatini uning qalbi va ongidagi o‘zgarishlar orqali yoritishdan iborat. Shu jarayonda qahramon ruhiy dunyosini ochib beruvchi psixologik tasvir vositalari alohida ahamiyat kasb etadi. Badiiy psixologizm insonning nafaqat tashqi xatti-harakatlarini, balki uning ichki kechinmalari, fikrlari, hissiy holatlari va ruhiy ziddiyatlarini tasvirlash imkonini beradi. Shuning uchun ham qahramon ruhiyatini badiiy ifodalash masalasi adabiyotshunoslikning muhim nazariy va amaliy muammolaridan biri hisoblanadi.

Psixologik tasvir vositalari qahramonning ichki olamini ochishning turli shakllarini qamrab oladi. Ichki monolog, nutqiy xarakteristika, dialog, badiiy detal, psixologik tafsilot, ruhiy portret, xotira va orzu tasvirlari shular jumlasidandir. Mazkur vositalarning har biri qahramon ruhiyatini turli rakurslarda yoritishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ichki monolog qahramonning boshqalardan yashirin bo‘lgan tuyg‘u va kechinmalarini bevosita ifodalashi bilan psixologik tasvirning samarali shakllaridan biri hisoblanadi.

Abduqayum Yo‘ldosh nasrida psixologik tasvirning o‘rni

Bugungi o‘zbek nasrida inson ruhiyati, ichki konflikt va shaxsning ijtimoiy muhit bilan munosabatini yoritishga e‘tibor kuchayib bormoqda. Abduqayum Yo‘ldosh ijodida ham ushbu tendensiya yaqqol namoyon bo‘ladi. Yozuvchi qahramonlarining xarakter xususiyatlari va ruhiy kechinmalarini turli poetik vositalar orqali jonli va ta’sirchan ifodalaydi. Uning hikoya va qissalarida inson ruhiyatining murakkab qirralari ichki kechinmalar, ziddiyatlar, orzu-umidlar va ruhiy iztiroblar vositasida ochib beriladi.

Adibning “Alvido, go‘zallik...”, “Parim bo‘lsa”, “Vijdon”, “Loy odamlar qavmi”, “Puankare”, “Quduq”, “Tushov” kabi hikoyalari hamda “Sunbulaning ilk shanbasi”, “Timsohning ko‘z yoshlari” qissalarida psixologik tasvirning turli shakllarini kuzatish mumkin. Yozuvchi qahramon ruhiyatini tashqi

harakatlar bilangina emas, balki uning ichki iztiroblari, shubhalari, xotiralari, hayotiy tajribasi va ijtimoiy muhit bilan munosabati orqali ochadi.

Shu jihatdan Abduqayum Yo‘ldosh nasrida psixologik tasvir alohida epizodik vosita emas, balki qahramon xarakterini shakllantiruvchi muhim poetik tamoyil sifatida namoyon bo‘ladi. Qahramonning ruhiy holati uning hayotiy tajribasi va ijtimoiy muhitidan ajratilmaydi. Natijada tashqi voqea va ichki kechinma o‘rtasida uzviy badiiy aloqa yuzaga keladi.

Ichki monolog – ruhiyatni ochishning yetakchi vositasi

Ichki monolog badiiy psixologizmning qahramon ichki dunyosini bevosita ochib beruvchi muhim vositalaridan biridir [Й.Солижонов, 2013. 78-6.]. U qahramonning o‘z-o‘zi bilan ichki muloqoti, tafakkur tarzi, fikr va tuyg‘ularining ichki ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Ichki monolog orqali qahramonning boshqalardan sir tutadigan, qalb tubida saqlaydigan kechinmalari ham o‘quvchiga oshkor etiladi.

N. Shodiyev ichki monologning ochiqqligi va ruhiy holatlarni bevosita ifodalash xususiyatiga e‘tibor qaratadi [X.Умуров 1995.4-5-6.]. Odatda ichki monolog qahramon hayotining keskin va dramatik vaziyatlarida faol qo‘llanadi. Chunki aynan shunday vaziyatlarda insonning ichki dunyosidagi ziddiyatlar, kuchli his-tuyg‘ular va ruhiy tug‘yonlar yaqqol namoyon bo‘ladi.

Abduqayum Yo‘ldosh ijodida ham ichki monolog qahramon psixik hayotining eng murakkab va dramatik holatlarini ifodalashga xizmat qiladi [Н.Шодиев, 1977. 6-6.]. Adib ichki monolog orqali qahramonning ayni paytdagi kayfiyati, ruhiy ahvoli, oniy fikri yoki kuchli hissiy kechinmasini ixcham, ammo ta’sirchan tarzda ifodalaydi.

Buning yorqin namunalaridan biri “Alvido, go‘zallik...” hikoyasidagi qahramonning Oysuluv yangani ko‘rib kechirgan ruhiy holatidir [A.Йўлдошев, 2023. 33-38-6.]. Qahramon bir yil avvalgi go‘zal va iboli Oysuluv bilan bugungi hayot tashvishlari ostida o‘zgargan ayol qiyofasini taqqoslaydi. Uning ichki monologida hayrat, ishonchsizlik, afsus, hamdardlik va norozilik kabi hissiy holatlar bir-birini to‘ldirib boradi.

Qahramonning “Nahot, nahot tirikchilik, bir burda non tashvishlari shunday suluv juvonni bir yil ichida kampirga aylantirgan bo‘lsa” tarzidagi ichki kechinmasida hayrat va ishonchsizlik ustuvorlik qiladi. “Qani men ko‘rgan Oysuluv yanganing suluvligi, ibosi?” degan savol esa yo‘qotilgan go‘zallik va o‘tgan kunlarga nisbatan hasratni ifodalaydi. “Kimlar bu ko‘yga soldi?” tarzidagi savol orqali esa shaxsiy kechinma ijtimoiy mazmun kasb etadi.

Demak, mazkur ichki monolog faqat qahramonning ruhiy holatini ifodalash bilan cheklanmaydi. Unda Oysuluv yanganing fojiaiy qismati, qashshoqlik, tirikchilik tashvishi va ijtimoiy muhitning inson hayotiga ta’siri ham mujassamlashadi. Shu tariqa individual ruhiy kechinma ijtimoiy muammo bilan birlashadi.

Psixologik tasvir va ijtimoiy muhit munosabati

Abduqayum Yo‘ldosh ijodida psixologik tasvirning muhim xususiyatlaridan biri qahramon ruhiyatining tashqi muhit bilan uzviy bog‘liqlikda berilishidir. Yozuvchi insonni ijtimoiy muhitdan ajratilgan holda tasvirlamaydi. Aksincha, uning ruhiy holati, xatti-harakati va qarorlarini hayotiy tajribasi, mavjud sharoit va atrof-muhit bilan bog‘liq holda ko‘rsatadi.

“Alvido, go‘zallik...” hikoyasidagi ichki monolog bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Oysuluv yanganing tashqi qiyofasidagi o‘zgarish qahramonning ichki kechinmalarini uyg‘otadi. Biroq bu kechinmalar faqat estetik hayrat yoki afsus bilan cheklanmay, jamiyatdagi qashshoqlik va tengsizlik muammolariga ulanadi. Demak, psixologik tasvir orqali ijtimoiy muhitning inson ruhiyatiga ta’siri ochib beriladi.

Bu xususiyat “Parim bo‘lsa”, “Tushov”, “Puankare”, “Quduq”, “Sunbulaning ilk shanbasi”, “Timsohning ko‘z yoshlari” kabi asarlarda ham turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Ularda qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari va ichki ziddiyatlari ularning hayotiy tajribasi hamda ijtimoiy muhit bilan bog‘liq tarzda yoritiladi.

Qahramon xarakterini psixologik asoslash

Badiiy psixologizmning muhim vazifalaridan biri qahramon xarakterini ichki mantiq asosida asoslashdir. Abduqayum Yo‘ldosh asarlarida personajlarning ruhiy holati ularning hayotiy tajribasi va ichki kurashlari bilan uyg‘unlashadi. Shu sababli qahramonning xatti-harakati tasodifiy emas, balki uning ruhiy olamidan kelib chiqadigan tabiiy jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

“Puankare” hikoyasida bosh qahramonning ichki tortinchoqligi, ilmiy izlanishlari va o‘zligini anglash jarayoni psixologik tasvir vositalari orqali yoritiladi. Ichki monolog va psixodialog qahramonning tashqi harakatlari ortida kechayotgan ruhiy jarayonlarni ochishga xizmat qiladi. Shu jihatdan yozuvchi

qahramon xarakterini tayyor xulosalar orqali emas, balki uning ichki kechinmalari va ruhiy holatlari orqali namoyon etadi.

“Timsohning ko‘z yoshlari” qissasida esa qahramonning axloqiy tanlovi va ichki dilemmasi ruhiy iztiroblar bilan uyg‘unlashadi. Yaxshi va yomon, qulay va noqulay tanlov o‘rtasidagi ichki ziddiyat qahramon xarakterining psixologik asosini tashkil etadi. Natijada tashqi voqea qahramonning ichki olamidagi murakkab jarayonlar bilan birlashadi.

Shu jihatdan Abduqayum Yo‘ldosh nasrida psixologik tasvir qahramon xarakterining hayotiy va mantiqiy asoslanganligini ta‘minlovchi muhim poetik vosita vazifasini bajaradi. Yozuvchi ruhiy holatni shunchaki tasvirlamaydi, balki uning sabablarini ham badiiy jihatdan asoslaydi.

Xulosa. Abduqayum Yo‘ldosh nasrida psixologik tasvir qahramon ruhiyatini ochib berish, uning xarakterini chuqurlashtirish va asarning g‘oyaviy mazmunini yoritishning muhim vositalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Yozuvchi ichki monolog, dialog, psixologik detal, ruhiy portret, nutqiy xarakteristika, xotira va orzu tasvirlaridan foydalanib, qahramonning ichki olamini turli rakurslarda ochadi.

Ayniqsa, ichki monolog qahramonning yashirin kechinmalarini bevosita ifodalash, uning ruhiy ziddiyatlarini ochish va o‘quvchini qahramonning ichki dunyosiga yaqinlashtirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. “Alvido, go‘zallik...” hikoyasidagi ichki monologda hayrat, hasrat, afsus va norozilik kabi kechinmalarining ijtimoiy muhit bilan bog‘lanishi yozuvchining psixologik tasvir mahoratini namoyon etadi.

“Puankare” va “Timsohning ko‘z yoshlari” kabi asarlarda esa psixologik tasvir qahramonning ichki konflikti, o‘zligini anglash va axloqiy tanlov jarayonlarini yoritishga xizmat qiladi. Umuman, Abduqayum Yo‘ldosh nasrida ruhiy tasvir tashqi voqelikdan ajralmagan holda, insonning hayotiy tajribasi va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liqlikda shakllanadi.

Shunday qilib, yozuvchi ijodida badiiy psixologizmni faqat tasviriy vositalar majmui sifatida emas, balki xarakter va voqea, shaxs va muhit, tashqi harakat va ichki kechinma o‘rtasidagi munosabatni belgilovchi muhim poetik tamoyil sifatida baholash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Матёкубов С. Бадий психологизм кирралари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. – № 4. – Б. 72–74.
2. Солижонов Й. Мўъжизалар сеҳри: таҳлил, талқин, ҳайрат ва адабий ўйлар. – Тошкент: Адиб, 2013. – Б. 78.
3. Умуров Ҳ. Қаҳрамон маънавий олами ва эпиклик. – Тошкент: Фан, 1995. – Б. 4–5.
4. Шодиев Н. Рухият рассоми. – Тошкент: Фан, 1977. – Б. 6.
5. Ёўлдошев А. Мубтало: ҳикоялар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2023. – Б. 136.
6. Ёўлдошев А. Мубтало / Алvido, гўзаллик. Ҳикоялар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2023. – Б. 33-38.
7. Yo‘ldoshev A. Mashaqqatlar osha yulduzlar sari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – B. 80.